

JACQUES DUPÂQUIER

NÉPESSÉG ÉS CSALÁD

Az elmúlt húsz év három új kutatási iránya — a francia történeti demográfia,¹ az angol családtörténet és az amerikai demográfiai analízis — a néesség- és családtörténet reneszánszához vezetett.

Franciaországban történészek és demográfusok eddig kiaknázatlan forrásokat: plébániai és polgári anyakönyveket, regisztereket faggattak és eredményeiket olyan statisztikai táblázatokon érzékeltették, amilyenre a demográfiában még nem volt példa. A 17–18. századi ártörténettel foglalkozó Jean Meuvret a válságkorszakok házassági, születési és temetkezési adatait vette számba. Módszerét Pierre Goubert tette pontosabbá, aki az egyes családokról egy-egy „adatbankcédulát” fektetett fel.² Louis Henry genealógiák segítségével a népszaporulatot vizsgálta és a levéltáros Michel Fleury-vel kidolgozta a polgári anyakönyvek tudományos feldolgozásának módszerét, melyet 1958-ban egy normandiai falu, Croulai, majd még másik negyven falusi közösség életének leírásában gyümölcsöztethetett.³ Ily módon sikerült reprezentatív képet alkotni az 1670–1829 között élt francia agrárnépességről. 1963-ban Marcel Reinhard vezetésével létrejött a Société de démographie historique (Történeti Demográfiai Társaság). A további kutatások a népesedés, városi lakosság, a betegségek történetét tárták fel.⁴

Henry módszerét Angliában a családtörténész Peter Laslett kamatoztatta. 1964-ben E.A. Wrigley-vel közösen megalakította a Cambridge Group for the History of Population and Social Structure (Népességtörténeti és Társadalmi Struktúra Kutatócsoport) intézetét. Wrigley is egy egyházközség történetét dolgozta fel, s ekkor derült ki, hogy az angol anyakönyvi anyag sokkal szegényesebb, mint a francia, olasz vagy spanyol. Gazdagabb forrásnak bizonyultak a névjegyzékek. Laslett ezek alapján állapította meg, hogy a „nukleáris család” (apa, anya, gyermekek) Angliában már jóval az ipari korszak előtt általános volt. A jelenség elterjedését vizsgáló 1969-ben a családstruktúráról rendeztek nemzetközi kollokviumot Cambridgeben.⁵ A francia, japán, szerb és a gyarmati Amerikával foglalkozó kutatások azt mutatták, hogy ezeken a területeken is a kiscsaládi szervezet (nukleáris típus) volt az uralkodó. Az amerikai Lutz Berkner cáfolta ezt a véleménye szerint elsietett következtetést: a névjegyzékek ugyanis nem adnak pontos felvilágosítást a család nagyságáról s a családi ciklus csak egy szeletére világítanak rá.

A demográfiai metódusokat amerikai kutatók tökéletesítették.⁶ Princetoni tudósok a termékenység mutatóit dolgozták ki egy „természetes közösség”, a hutteriánus szekta vizsgálata alapján. Itt indult meg 1975-ben a *Journal of Family History* (Családtörténeti Szemle). Louis Henry agregatív („összeszámláló”) módszerrel készítette el az 1740–1829-es időszakot mutató életkor-piramisokat és halálozási táblázatokat. Wrigley és R.S. Schofield az amerikai Ronald Lee retroprojekciós („visszavetítő”) módszerét használva már szélesebb időhatárt — 1541–1871 — választott, kapcsolatot keresve a gazdasági és demográfiai sorozatok között.⁷

Elhangzott a pratói Datini Intézet XX. „A gazdaságtörténet módszerei, eredményei és jövője (13–18. század)” című konferenciáján. (Prato, 1988. április 19–23.)

Ezek a múlt legfontosabb eredményei. Tanulmányomban először – gazdasági és társadalmi összefüggéseik keretében – a módszertani kérdésekkel, a demográfiai fejlődéssel és annak törvényeivel foglalkozom, majd a család és a szexualitás történetére térek ki, szem előtt tartva ezek kulturális vonatkozásait is.

Ami a módszert illeti, az agregatív analízis és a modellek kialakítása inkább demográfusi, mint történeti feladat. Történeti szempontból a legjelentősebb lépés a családrekonstrukció volt, amely a hosszirányú generációs elemzéseknek – szaporodás, halálozás, házasságkötések – adott lökést a hagyományosabb keresztmetszeti kutatásokkal szemben, amelyek egy meghatározott pillanatot ragadnak ki és vesznek szemügyre. Ez a módszer egyrészt „számszerűbb” tette a történelmet (hiszen kvantitatív elemzésekkel eladdig csak birtok- vagy pénztörténeti kutatásokban találkoztunk); másrészt pontosabb megfigyeléseket tett lehetővé a társadalomtudományokban, azaz egy olyan rendszert vezetett be, amely korábban a természettudományok sikeréhez vezetett); végül pedig utat nyitott a mikroanalízis, azaz a népesedés és család aprólékos, „mikroszkopikus” vizsgálata számára. Sokan lekicsinylik e módszer jelentőségét, holott a családrekonstrukciós vizsgálat kialakítása tanulságokban gazdag kutatások és kudarcok eredménye volt. A hivatalos statisztikai adatokkal semmit sem lehetett kezdeni: ezért fordult a figyelem a plébániai anyag felé. Ez újabb nehézségek forrása volt, mert ahhoz, hogy „klasszikus” arányszámokat tudjanak számítani, speciális programokat és számítási módokat kellett kidolgozni. A történeti demográfia tehát nem a pusztán „modern” demográfia egyik ága, mert nem annak forrásaival és módszereivel él.

A kutatások eredményeképp az 1800 előtti demográfiai fejlődés egyre világosabban áll előttünk. N. J. Biraben az 1500–1739 közötti majdnem másfél évszázadra vonatkozólag vizsgálta a francia népesség alakulását.⁸ A mai határokat véve alapul, a francia lakosság száma a 16. századtól igen magas volt, az európai népesség 16–18%-át tette ki, ami magyarázatul szolgál arra, hogy XIV. Lajos és Napóleon oly sok koalíció ellen tudott folyamatosan seregeket kiállítani. A másik meglepetés a korai – az ipari forradalmat megelőző! – demográfiai növekedés: hosszú stagnálás után a 17. század elején, jóval a gazdasági fejlődés előtt nagyarányú szaporodás indul meg. Felülvizsgálatra szorul tehát a gazdaság és a népesség kapcsolatáról és a „take-off” mechanizmusáról kialakított korábbi kép!

év	millió lakos
1550	18-21
1650	19-22
1700	22-23
1750	24,5
1790	28,5

Wrigley és Schofield⁹ még látványosabb fejlődést mutatott ki Angliában, ahol a lakosság száma 1541 és 1656 között majdnem kétszeresére – 2,8 millióról 5,3 millióra – nőtt. A növekedés ritmusa egyenetlen, de nagyobb visszaesésektől mentes volt. Visszaesés csak 1686 táján következett be, amikor a népesség száma átmenetileg 4,9 millióra csökkent, de azután ismét állandóan – a 18. század végén a franciánál jóval erőteljesebben – emelkedett:

év	millió lakos
1541	2,8
1656	5,3
1686	4,9
1726	5,4
1751	5,8
1801	8,7

A kontinens egészére nézve a legújabb táblázatok (C. MacEvedy – R. Jones¹⁰) a következő számadatokkal szolgálnak:

Év	Bíraben	Az Uralig	A mai szovjet területek nélkül
1500	67	81	69
1600	89	100	85
1650	–	105	88
1700	95	120	100
1750	111	140	114
1800	146	180	144

A 16. században a növekedés egész Európában mérsékelt: 12% (Skandinávia) és 56% (Brit szigetek) között mozgott. A 17. század első felében ez a tendencia folytatódott Észak-Nyugaton, míg Közép-Európában a harmincéves háború, Délen a pestis tizedelte meg a lakosságot; de ezután 1700-ig itt is megindult a gyarapodás. 1700–1750 között a népesség Németalföld kivételével mindenütt egyenletesen nőtt; a két szélsőség a Balkán (ahol a népszaporulat aránya 31%-os volt) és Skandinávia (25%). 1750-től demográfiai hullám volt egész Kelet-Európában és Írországbán. A MacEvedy-Jones táblázat szerint:

ország	népesség 1700-ban	1800-ban	növekedés %
	millió lakos		
Finnország	0,3	0,8	167
Svájc	1,25	5,5	40
Románia	2,5	1,75	120
Magyarország	1,5	3,25	116
Írország	2,5	5,25	110
Belgium	1,75	3,25	86
Jugoszlávia	2,75	4,75	73
Svédország	1,5	2,5	67
Bulgária	1,25	2	60
Nagy-Britannia	6,75	10,75	59
Norvégia	0,6	0,9	50
Lengyelország	6	9	50
Csehszlovákia	4,5	6,75	50
Görögország	1,5	2,25	50
Olaszország	13	19	46
Spanyolország	8	11,5	44

ország	népesség 1700-ban	1800-ban	növekedés %
	millió lakos		
Svájc	1,25	2,75	40
Portugália	2	75	38
Németország	13	18	38
Franciaország	22	29	32
Dánia	0,8	1	25
Ausztria	2,5	3	20
Németalföld	2	2	0

Az európai népesség 1500–1800 közötti növekedésének bizonyos önszabályzó mechanizmusa volt (vagy kellett, legyen!). Ha ugyanis semmiféle kapcsolat sem lenne a népesség száma, a születések és halálozások között, a lakosság kihalna, vagy túlságosan felduzzadna. Az önszabályozást olyasféléképp kell elképzelnünk, hogy amikor a népesség száma magas, a születések száma csökken, vagy a halálozásoké nő. Sok történész és demográfus Malthus nyomán úgy véli, a halálozások száma a meghatározó. Az európai népesség azért nem nőtt rohamosan a középkor végétől a 18. század közepéig, mert a mezőgazdaság nem tudott a nagyobb számú lakosság számára többletet termelni: minden növekedés tehát az életszínvonal süllyedését eredményezte, utat nyitva betegségeknek, ragályoknak, de legfőképp az éhínségnek. J. Meuvret élelmiszerválság-elmélete is a malthusi koncepció jegyében fogant: sűrűn lakott országokban a rossz termés áremelkedéshez, éhezéshez, az járványokhoz és a népesség óriási pusztulásához vezet; de minthogy válságkorszakban kevesebb a házasság és az újszülött is, a krízis egyfajta tisztítóerő, amely a népesség számát a gazdaságilag ésszerű szintre csökkenti.

Ezt az elméletet kezdettől fogva támadták. A demográfiai táblázatok azt mutatják, az alacsony népességű 17. században nagyobb volt a halálozási arány, mint száz évvel később, amikor pedig – a malthusi elmélet értelmében – a népesség túlzott szaporodását lett volna hivatva ellensúlyozni! A „túlnépesedés” fogalma is vitatható: ha pl. Franciaországot túlnépesedettnek tartjuk, a népfőlöslég az elvándorlás csatornáin is levezetődhetett volna; ugyanakkor tudjuk, hogy nagyobb migrációra nem került sor. Wrigley és Schofield hasonló eredményre jutott: a népességszaporodás következményeként csökkenő fejenkénti jövedelem nem jár szükségszerűen a halálozás hirtelen emelkedésével: az a fordított viszony tehát, melyet a bérek és a halálozási arány mozgása között feltételeznek, erőltetettnek bizonyult. Annyi mindenesetre igaz, hogy a növekvő, és különösen a városokba zsúfolódó népességnek szembe kell néznie az egy főre jutó élelmiszerezadg csökkenésével és drágulásával, és a járványokkal, amelyek a magas népsűrűségű területeken különösen pusztítókká válhatnak. Nem a halálozás, hanem a házasságkötések és a gyermekáldás számszerű változása határozza meg tehát a népesség nagyságának alakulását. A nagy válságokat mindig a házassági kedv fellendülése követi, s a demográfiai hullám egyenlíti ki a veszteségeket.

Malthus vetette fel azt is, hogy a népszaporulatnak tudatos szabályozói is vannak, s ez az elmélete igen termékenynek bizonyult. A paraszti társadalmakban a házasság a szó szoros értelmében fészkalapítás, amihez önálló kis birtokra, parcella földre van szükség. Amíg ehhez nem jutottak hozzá, a fiatalok családi vagy cselédi függésben éltek az apai vagy földesúri birtokon. Birtok és család szoros kapcsolatban állt egymással, és ameddig a hagyományos birtokszerkezet, öröklés és vásárlás volt

érvényben, a népszaporulatot a birtokpolitika is szabályozta. A birtok híján házasodni nem tudó legények és hajadonok ugyanakkor „népességtartalékokat” képeztek, akik előtt nyitva állt annak a lehetősége, hogy családot alapítsanak és az előregedett vagy kihalófélben lévő népességet megújítsák. Ez adhat részben magyarázatot arra a jelenségre is, hogy a válságok után a népszaporulat hirtelen felível. A fellendülésnek és megújulásnak persze megvoltak a határai: ha a népesség 30–50%-a elpusztult, a veszteség csak egy emberöltő múltán állt helyre. A természeti csapások és háborúk nemcsak a lakosságot tizedelték meg, hanem a gazdasági rendszer egészét érintették: a parlagon hagyott, elgazosodott földeken mindent előlről kellett kezdeni, ha éppen akadt elegendő ember, hogy a földet újból művelés alá fogja.

A kérdés mármost az, hogy ez a szabályozórendszer, amely a 17. század válságának elmélyülését sikeresen meggátolta, miért nem lépett automatikusan működésbe a 18. századi demográfiai hullám idején?

A 18. századi népességnövekedés okát egyesek a mezőgazdasági forradalomban, mások az orvoslás, az egészségügy, a higiénia fejlődésében vélik megtalálni, a kultúrtörténészek pedig néhány évvel ezelőtt az érzelmek és érzékenység megváltozására hívták fel a figyelmet.¹¹ E nézetek egyike sem állja ki a valóság próbáját. Ma már Anglia esetében sem beszélünk „agrárforradalomról”,¹² legfeljebb bizonyos földesúri újításokról; az pedig, hogy a gabona ára hirtelen magasba szökött és állandóan emelkedett a 18. század folyamán, éppen ellenkezőleg annak a jele, hogy a mezőgazdasági termelés nem tudott lépést tartani a népesség szaporodásával, és hogy a demográfiai hullám jócskán megelőzte a gazdasági fellendülést. Meglehet, hogy az orvosok mind jobban és jobban megközelítették és leírták a betegségek mibenlétét, gyógyítani azonban továbbra sem tudták őket; az oltás pedig túl későn kezdett elterjedni ahhoz, hogy egy korábbi népszaporulat segéd-eszközének tartsuk.¹³ Végül pedig az, hogy az anyák nagyobb szeretettel dédelgették kicsinyeiket az érzelmes rokokóban, mint a rideg klasszicizmusban, legfeljebb egy szűk és a paraszti társadalomtól igen messze eső rétegre áll.

A demográfiai hullám, valljuk meg, nagyon rejtélyes. Annál inkább, mert világszerte állunk szemben: ugyanebben a száz évben – 1700–1800 – Kína lakossága 120%-kal, 150-ről 330 millióra emelkedett, Észak-Amerikáé 2-ről 5, Dél-Amerikáé 10-ről 19 millióra! Ez az egyetemes növekedés az emberiség neolitikumban megkezdődött biológiai terjeszkedésének hosszú folyamatába illeszkedik; ám az még mindig magyarázatra vár, miért gyorsult fel oly hirtelen egy sokáig tartó „hullámvölgy” – amikor a Föld lakóinak összlétszáma hosszú ideig kb. egy milliárdnál látszott megállapodni – után a 18. század elején? Valószínű, hogy ebben az időben a halálozási arány csökkent, noha nagysága nehezen becsülhető, mert efféle statisztikai kimutatásokat éppen csak a tárgyalt korszakban kezdtek el készíteni. Néhány kísérlet már történt az életkor kitolódásának és a halálozási arány ingadozásának meghatározására. S Peller az uralkodóházak tagjainak életkorát tanulmányozta: a 16. századi férfiak várható átlagéletkora 32,1, a nők 36 év volt; a 17. század megkurtította a hosszú élet reményét, mert a férfiak csak 28,1, a nők 33,7 nyarat láthattak; a 18. században viszont már 36,1 illetve 38,2 év volt az átlagos. T.H. Hollingsworth hasonló vizsgálatot végzett az angol arisztokrácia körében és megfigyelte, hogy a halálozási arány 17. századi nagymérvű növekedése egy évszázaddal később jelentősen visszaszorult, az 1750 és 1774 között született nemzedék átlagéletkora pedig már igen látványosan megnőtt. Mindenesetre a halálozási arány kismértékű – 40–37 ezrelék – csökkenése is elegendő volt ahhoz, hogy Európa

lakossága 95 millióról 111 millióra növekedjék, anélkül, hogy bármiféle agrár- vagy orvosi „forradalomról” kellene beszélnünk! Tagadhatatlan, hogy a 18. században nagy változások mentek végbe a mezőgazdaságban: a kukoricatermelés egész Dél-Európában elterjedt, a burgonya Észak jellegzetes növényévé vált; a parlagon hagyott területeket is művelés alá fogták, szűzföldeket törtek fel; a gabonát jobb körülmények között tárolták. Nagyarányú útéptítés folyt mindenütt, ami az élelmi-szer-kereskedelmet is megkönnyítette. A mezőgazdasági technika azonban a középkor óta változatlan volt. A földművest a szükség hajtotta, hogy, bár hagyományos módon, de mind többet termeljen. A preindusztriális társadalmakban tehát a népességnövekedés az a független változó, amely a mezőgazdaság fejlődésére ösztönzőleg hat. A művelés tökéletesítésére csak akkor van szükség, ha nagyobb számú lakosságot kell eltartani.

A történeti demográfia problémaköre elválaszthatatlan a mostanában igen divatos történeti antropológiától. A hajdanvolt házassági és szexuális gyakorlat tanulmányozását éppen a demográfiai kutatások vetették fel. A törvénytelen születések és a házasság előtti terhesség (azaz, amikor a gyermek a házasság első nyolc hónapjában jön világra) vizsgálata során egyes történészek arra a megállapításra jutottak, hogy a 17. században szűziesen szigorú erkölcsű emberek éltek. Ez heves vitát váltott ki az „általános jóerkölcs és önmegtartóztatás” hirdetői és cáfolói között. A szexualitás kutatása itt kezdődött.

Valamennyi demográfiai mutató közül a népszaporulat adatai a legmegbízhatóbbak és a legjobban ismertek. A népszaporulatra vonatkozó kutatások az Henry és Fleury vágta úton haladnak tovább. Módszerükkel – egy-egy közösség, falu, egyházközség keresztelési, házassági és temetkezési adatainak összegyűjtése és rendszerezése – úgyszólván matematikai ponossággal állapítható meg az anya életkora az egyes születeknél, a házasság és az első, valamint az összes többi szülés között eltelt idő, és a „teljes családban” élő anya (aki 45. életévét házasságban töltötte be) életkora az utolsó szülése idején. Több mint 600 effajta felmérés készült az elmúlt években, többségében francia területen (Croulai, Meulan, Vexin, Rouen), de Belgiumban, Angliában, Németországban, Olaszországban, a skandináv országokban, valamint Genfben is. Úgy látszik, a gyermek valóban áldás volt a régi időkben. A gyermekáldás szabályozásának legalábbis semmi nyoma. Az utódok számát nem akarták korlátozni, az anyák átlagéletkora az utolsó szülésnél 1750 előtt 40 év körül mozgott (szélső értékek: Arden (Anglia): 37,8 év, Bagneux (Franciaország): 41,9 év). Ilyen körülmények között a népesség – a halál 17. századi nagy kaszálása idején is – hatalmas mértékben növekedett volna! A születek számadatait tekintve ugyanis egy húszévesen férjhez ment asszony 45 éves koráig legalább nyolc gyermeknek adott életet. Ha a csecsemőhalandóság (születesenként 1-2%) és a korai özvegyesség veszteségeivel számolunk, családonként hat gyermek marad; ha ezeknek csak a fele éri meg a felnőttkort és köt házasságot, egy pár helyébe akkor is (legalább) három gyermek lép. Ez nemzedékenként 50%-os növekedést jelent, azaz, egy évszázad leforgása alatt a népesség megháromszorozódhat. Hogy ez nem így történt, annak oka a demográfiai növekedés „önfékező mechanizmusában”: a kései házasságban rejlik.

A történészek egészen az 1950-es évekig úgy képzelték, hogy a régi európai társadalmakban a korai házasságkötés szokása dívott, bár sok fiatal egyáltalán nem alapított családot. Ezt a felfogást már az első családrekonstrukciós kimutatások (E. Gautier, L. Henry, P. Goubert) megcáfolták. J. Hajnal hívta fel a figyelmet a Nyugat-

és Kelet-Európa közötti különbségre: a házasulandók életkora Nyugaton (már az első házasságkötéskor is) magasabb, mint a Leningrád–Trieszt vonaltól keletre, ahol a serdülőkori házasság volt gyakori. Nyugaton a 15–50 év közötti nőknek csak 45–50%-a, míg Keleten 60–70%-a volt férjhez.

E megfigyelés következményeit Pierre Chaunu vonta le: azokban a társadalmakban, amelyekben a népszaporulat a törvényes házasságokból született gyermekeken alapszik, a házasodási életkor kitolása a társadalom önreproduktív képességét csökkenti. „Az Ancien Régime házassági életkor-struktúrája átlagosan 6-7 évvel kurtította meg a házaseletet. A klasszikus Európa fegyvere a fogamzás ellen a menyasszony kora volt.”

A kései házasság azért lehetett a népszaporulat leghatásosabb szabályzója, mert a házasság az Ancien Régime társadalmában egyetemesen elismert és tiszteletben tartott intézmény volt, ezért a házasságon kívül született gyermekek száma — legalább a 18. század közepéig — alacsony maradt. M. Flinn 1981-ben készített statisztikai táblázatából kiderül, hogy a törvénytelen születések aránya Spanyolországban átlagosan 5,4%, Skandináviában 3,8%, Franciaországban 2,9%, Angliában 2,6%, Németországban pedig csupán 2,5% volt. Ezek az adatok különböző — városi illetve falusi — környezetből származó mintavételek összesítéséből származnak, ezért nem világítanak rá a falu és város közötti eltérésekre, holott a törvénytelen születések száma a városokban sokkal magasabb, mint vidéken. Franciaországban például 1750 előtt a házasságon kívül született gyermekek aránya vidéken az 1%-ot sem érte el, míg Strassburgban 1710–1729 között 10,7% volt. Peter Laslett „Fattyútörténet” című 1980-ban megjelent munkájának adatai szerint Angliában és Wales-ben a törvénytelen gyermekek száma a 17. század elejéig nőtt, utána 50 éven keresztül csökkent, majd ismét felfelé ívelt:

év	törvénytelen gyermekek aránya %-ban
1560	1,9
1600–1604	3,4
1655–1659	0,9
1750–1755	3,1
1795–1799	5,1

J. L. Flandrin többször hangot adott annak a véleményének, hogy a reformáció és az ellenreformáció hirdette önmegtartóztatás és „szexuális fegyelem” nem befolyásolta a törvénytelen kapcsolatok alakulását. A házasság előtti érintkezés vizsgálataiból azonban éppen az derül ki, hogy a vallási előírásokat mindenütt nagy tiszteletben tartották: A 18. század első felében a francia falvakban a házasság első nyolc hónapjában született utódok aránya 6,7%; 12 német községben 13,4%; 77 angol faluban 1550–1700 között 20%, de ez a viszonylag magas szám annak köszönhető, hogy angol szokás szerint a fiatalok már az eljegyzés után együtt élhettek.

Mindent összevéve, az 1750 előtti európai népességnek csupán 5%-át tették ki a törvénytelen gyermekek! Ez annál figyelemreméltóbb, minthogy fogamzásgátló módszereket — a prostituáltakat kivéve — alig ismertek, és a termékeny korban lévő (15–45 éves), de „pártában maradt” nők (hajadonok, vénlányok, özvegyek) aránya igen magas volt.

Hogy pontosan hányan lehettek, azt csak találgatni lehet: a halálozási listákon ugyanis ritkán említik az elhunyt családi állapotát. Az özvegyek esetében az elvándorlással is számolni kell: a magányos emberek mindig is hajlamosak voltak a városokba húzódni. Az újra nem házasodott özvegyek száma a francia városok többségében 20% felett, vidéken 7-8,5% volt.

A menyasszonyok átlagéletkora az első esküvő idején a következőképpen alakult 1750 előtt:

ország	év
Franciaország	24,6
Belgium	25
Anglia	25
Németország	26,4
Skandináv országok	26,7

A házastársak között nem volt nagy a korkülönbség. XIV. Lajos alatt a Párizs környéki községekben 100 férj közül csak 22 volt sokkal idősebb, 73 egyidős, 5 férj pedig fiatalabb feleségénél. Ugyanekkor az arisztokrácia és a nagypolgárság szokásai igen eltérőek voltak: a francia hercegi családokban a férfiak 25 és fél, a nők 20 éves korukban kötöttek házasságot. A városokban később házasodtak: a 18. század eleji Lyonban a férfiak 29, a nők 27 és fél évesen. Vidéken a menyegzői átlagéletkor rendszeresen valamivel alacsonyabb, különösen ott, ahol a fiatal pár egy fedél alatt lakott a szülőkkel.

A korai felnőttelődés miatt a házasságok ritkán tartottak tovább húsz évnél; ezért sokan házasodtak meg újból. A 17. század második felében 1000 házasságból 720 esetben hajadon leány és nőtlen ifjú kelt egybe, 129-et özvegy férfi és hajadon, 75-öt özvegyasszony és nőtlen férfi kötött, 76 esetben pedig két özvegy talált egymásra. A férfiak könnyebben nősültek meg másodszer is:

Az özvegyen maradt férfi életkora, újránősülés %-ban

20–29	80
30–39	72
40–49	52

Az özvegyasszony életkora, férjhezmenés %-ban

20–29	67
30–39	46
40–49	20

Ezeknek a kutatásoknak a fényében az európai családtörténet sem látszik már oly problémamentesnek, mint száz évvel korábban, amikor F. Tönnies megállapította, hogy a patriarchális nagycsalád a gazdasági változások következtében fokozatosan kiscsaláddá alakult át. A család szerkezete és nagysága állandó változásban és mozgásban van, még ott is, ahol a nukleáris kiscsalád típusa a domináns. Ezért nehéz a családokat osztályokba sorolni: úgy a Le Play-féle „nukleáris modell – fészekcsalád – kommuna”, mint Laslett négyes felosztása – nyugati, közép-nyugati, mediterrán és keleti típusú család – is az uralkodó családmoddelt írja le, amely nem zárja ki más típusok egyidejű jelenlétét. Laslett szerint a nyugati típust a kései

házasság és nukleáris család, a közép-nyugati a fészekcsalád gyakorisága, a mediterrán a leányok korai férjhezmenetele és a polinukleáris – „többközpontú” – család, a keletit pedig a serdülőkori házasság és az együttélő nemzedékek jellemzik. Nukleáris kiscsaládok vagy kiterjedt „nemzetségek” azonban, igen változatosan, mindegyik típusban fellelhetők.

A történeti demográfia a népesség-, az antropológia a családtörténetet újította meg. A szemhatár kitágult, ám máris féltő, hogy az új tudományágak túlságosan szűk területre specializálódnak. A falumonográfiák és a társadalom peremén élő rétegek (örültek, koldusok, homoszexuálisok, bűnözők) vizsgálata került előtérbe az átfogó igényű kutatások rovására; azok a jelenségek, amelyek nagyobb egységekre, teljes népcsoportokra, a lakosság egészére jellemzők, figyelmen kívül maradtak. A modern kutatás szem elől veszi az emberi jelenség egységét és társadalmi dimenzióit. Az új társadalomtörténet megírása tehát még várat magára. Amennyiben ezen a társadalmat alkotó csoportok és kölcsönös kapcsolataik történetét, vagy még inkább, a társadalom szerkezetét alakító tényezők összességét értjük, igencsak hiányoljuk a történeti szociológia létét, amely a hagyományos társadalmak szerkezetét és működését korunk ideológiái, előítéletei és divatszempontjai nélkül elemezné, és olyan alapvető kérdésekre adna választ, mint amilyen az elvándorlás, a város és vidék kapcsolata, a beilleszkedés, a házassági stratégiák, a hatalom és tudás átadása, a nemzedékek, stb. problémája.

A magát dialektikus materialistának nevező marxista történetírás elvben érdeklődést kellett volna mutasson a kulturális és demográfiai tényezők iránt is, hogy a társadalmi jelenségek teljességét magyarázni tudja. Ezzel szemben pusztán a gazdaság működését elemezte, amely, felfogása szerint, a történelem „alapját” képezi: erre rakódnak lépcsőzetesen a társadalmi és kulturális „felépítmény” szintjei. Ezt az elképzelést néhány nem marxista történész is osztja, akik a társadalom történetét az anyagi műveltség függelékeként kezelik.

A történeti antropológia megpróbálta kiszabadítani a társadalomtörténetet ebből a dohos börtöncellából. Nemcsak az anyagi, a kulturális javakat is osztályozta, az írni-olvasni tudástól a könyvforgalomig, a nevelési szokásoktól az életvitel különböző módjait. Ez az igen termékenynek bizonyuló kutatás gazdagíthatja, de nem helyettesítheti a társadalomtörténetet. Letűnt társadalmak esetében a történészeknek az a kísérlete sem vezethet eredményre, amely a társadalmiságra, a csoporttudatra helyezi a hangsúlyt: az egyszerű emberekről hallgatnak a források, az uralkodó csoportok fennmaradt dokumentumai pedig csodálatra méltón könnyű lelkiismerettel siklanak el a társadalmi különbségek és feszültségek léte felett. Milyen volt hát az alávetettek „csoporttudata”? Áruklod(hat)nak-e erről pl. a felkelések? A forradalmakat csakugyan az osztálygyűlölet szülte volna? 1793 forradalmárai már 1788-ban is forradalmárok voltak? S ha nem, az összetartozás miféle jeleit mutatták korábban?

Végül, de nem utolsósorban, a szociológia és gazdaságtörténet eredményei a társadalomtörténetírás előtt is magasabbra állították a mércét: olyan új kérdéseket kell megválaszolnia, mint a csoportok termelékenysége és önmaguk újratermelése, azaz egységben kell látnia a társadalom egész anyagi, demográfiai és erkölcsi kapcsolatrendszerét.

A történeti demográfia és különösen a családrekonstrukciós módszer új útra vezetheti a társadalomtörténetet. A családrekonstrukció a társadalomtörténet egyik ága: a demográfus-történész, aki fáradságos munkával újból életre hív régi

elporladt családokat, élő kapcsolatot teremt a „nagy történelem” elfeledett szereplőivel: egyszerű emberekkel, akiknek egykorvolt élete, s ezen keresztül minden emberi létezés alapja: a születés, a szerelem, a gyermeknemzés és a halál feltárul előtte. A történész osztozik az újra élte keltett emberek örömeiben és fájdalmaiban, majd a vérbő egyéni és családi sorsokat ismét arc nélküli számok, hűvös statisztikai adatok mögé szorítja, amelyek azonban egy egész nép életéről és haláláról adnak számot. A módszer hátránya, hogy nem tudja megragadni a társadalmi változás dinamikus folyamatát; nem tudja érzékeltetni, hogyan alakult a hagyományos, mozdulatlan, jórészt paraszti társadalom modern, mobilis, városi társadalommá.

A választ talán a történészek adhatják meg egy régés-régi segédtudomány, a genealógia segítségével. Az uralkodócsaládok genealógiáját már megírták; más társadalmi rétegekre vonatkozóan semmiféle hasonló kezdeményezés nem történt. Igaz, a genealógiák egy nemzet életének nem „reprezentatív mintái”. Olyannyira nem, hogy a felmenők vizsgálata természetesen mindig azon családok kutatására fog szorítkozni, amelyek igen termékenyek, nagyszámúak és hosszú életűek voltak. A leszármazottak esetében viszont más a helyzet: itt van remény „reprezentatív mintavételre” és a történeti demográfia és antropológia eredményeinek felhasználására. E lehetőségek megvitatása azonban már egy másik tanulmány lapjaira tartozik.

Fordította: Sághy Marianne

JEGYZETEK

- 1 *Jacques Dupâquier*: Pour la démographie historique. Paris, 1984
- 2 *Pierre Goubert*: Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Paris, 1960
- 3 *Étienne Gautier-Louis Henry*: La population de Croulai, paroisse normande. Étude historique, Paris, 1958
- 4 *J.N. Biraben*: Les homes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. Paris, 1975–76; *J. Dupâquier*: La population rurale du Bassin parisien à l'époque de Louis XIV. Paris-Lille, 1979; *J.P. Bardet*: Rouen aux XVII–XVIIIe siècles. Les mutations d'une espace social. Paris, 1983; *J. et M. Dupâquier*: Histoire de la démographie. Paris, 1985
- 5 *P. Laslett-R. Well*: Household and Family in Past Time. Cambridge, 1972; *R. Well-P. Laslett-J. Robin*: Family Forms in Historic Europe. Cambridge, 1983; *A. Burguière-Ch. Klapisch-M. Segalen-F. Zonabend*: Histoire de la famille. Paris, 1986
- 6 *A.J. Coale*: Estimates of various Demographic Measures through the Quasi-Stable Age Distribution. In: Emerging Techniques in Population Research, Milbank Memorial Fund, 1963; *A.J. Coale-P. Demeny*: Regional Model Life Tables and Stable Populations. Princeton, 1966
- 7 *E.A. Wrigley-R.S. Schofield*: The Population History of England, 1541–1871. A reconstruction. London, 1981
- 8 *J.N. Biraben-D. Blanchet-A. Blum*: Histoire de la population française. vol. 2., Paris, 1988; *J.N. Biraben*: Essai sur l'évolution du nombre des hommes. In: Population, 34-1, 1979 január-február
- 9 Lásd 7. jegyzet
- 10 *C. MacEvedy-R. Jones*: Atlas of World Population History, 1978
- 11 *Philippe Ariès-J.L. Flandrin-Edward Shorter*: The Making of Modern Family. New York, 1975
- 12 *M. Morineau*: Les faux semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle. Paris, 1971
- 13 *J.N. Biraben*: Le médecin et l'enfant au XVIIIe siècle. In: Annales de démographie historique, 1973; *J. Dupâquier*: De l' animal à l'homme: le mécanisme régulateur des populations traditionnelles. In: Revue de l'Institut de Sociologie, Bruxelles, 1972; *J. Meuvret*: Les crises des subsistances et la démographie de la France d'Ancien Régime. In: Population, 1946